

SEKÜLERLEŞEN TOPLUMSAL ZEMİNDE MACARİSTAN’DA DEVLET İLE KİLİSELERİN UZLAŞISI*

Önder CANVEREN**

ÖZ

Soğuk Savaş sonrası dönemde siyasi liberalleşme sürecine giren Macaristan’da siyasetin her alanında olduğu gibi din ve devlet ilişkileri alanında da yeniden yapılanma süreci başlamıştır. Bu yeni süreçte tartışma, Kiliselerin özerkliği ve devletin tarafsızlığı ilkeleri üzerinden etki, kazanımlar ve sınırlar üzerinden devam etmiştir. Saha çalışmasının yapıldığı ve süreç analizine dayanan bu makalede, din-devlet ilişkileri açısından ülkedeki değişim ve dönüşüm, tarihsel sosyolojik yaklaşımla irdelenmiştir. İlişkilerin tarihsel, hukuki, toplumsal ve ekonomik boyutlarının ele alındığı çalışmada, Kiliselerin kamusal alanda güçlendiği ve özellikle sağ siyasetin iktidar olmasıyla özerkliğini ve faaliyet alanlarını arttırdığı ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen Macar toplumundaki sekülerleşme, ülkede Kiliseler ve muhafazakâr siyaset için yeni ve zorlu bir düzlemin sinyallerini vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Macaristan, din-devlet ilişkileri, laiklik, sekülerleşme.

THE CONSENSUS OF THE STATE AND CHURCHES IN HUNGARY ON SECULARISING SOCIAL GROUND

ABSTRACT

As in other areas of politics, distinctive processes of re-structuring have begun in the field of religion and state relations in Hungary, where political liberalization has entered in the post-Cold War era. Discussions surrounding these changes have primarily detailed their impacts, gains and boundaries associated with the principles of autonomy for churches and state neutrality. This article examines the changes and transformations Hungary is currently undergoing in terms of religion-state relations from a historical sociological approach, based on field studies and

* Bu çalışma, araştırmacı sıfatıyla Macar Bilimler Akademisi, Sosyal Bilimler Merkezi, Azınlık Çalışmaları Enstitüsü’nde gerçekleştirilmiştir.

** Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, İzmir, E-mektup: onder.canveren@gmail.com.

process analysis. Analyses, with regard to the historical, legal, social and economic dimensions of this relationship reveal the churches influences are dramatically strengthened in the public arena; in addition, their autonomy and activities have increased, primarily due to the rise of conservative governments. Nevertheless, the secularization of Hungarian society signals a new and challenging path for both the church and conservative politics in the country.

Keywords: Hungary, state-religion relations, laicism, secularisation.

Giriş

Tuna Nehri'nin kıvrımlar çizdiği Macaristan, Berlin Duvarı'nın yıkılmasını takiben diğer Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri gibi siyasal dönüşüm sürecine girmiş ve 2004 yılında da Avrupa Birliği (AB) üyesi olmuştur. Aradan geçen 30 yıla rağmen siyasi değişim ve yeni rejimin nitelikleri üzerinde ülkede tartışma ve kısmi çatışmalar devam etmektedir. Bu tartışma alanlarından birisi de hiç kuşkusuz din ve devlet ilişkilerinin siyasi, hukuki, ekonomik ve toplumsal yönleridir.

Bu araştırma makalesinde Macaristan'da Soğuk Savaş sonrası dönemde din-devlet ilişkilerindeki değişim ve dönüşüm tarihsel sosyoloji temelinde irdelenmektedir. Makalenin ilk kısmında din ve devlet ilişkilerinin tarihsel serüveni ve günümüze yansımaları ele alınmaktadır. Devamında 1990 yılındaki siyasal değişim sonrasında din ve devlet ilişkilerinin yasal ve kurumsal dinamikleri açıklanmaktadır. Üçüncü kısımda siyaset sosyolojisi ve din sosyoloji özelinde devlet-Kiliseler ve toplum üçgeninde ülkenin güncel durumu hakkındaki genel gözlemler paylaşılmaktadır. Son kısımda ise özerk alanda Kilise faaliyetleri detaylandırılmaktadır.

Yöntem olarak saha çalışması; veri toplama tekniği olarak uzman görüşmesi¹ ve literatür taraması kullanılmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Kiliselerin özellikle kamusal alanda güçlenip siyasal alandaki nüfuzunu arttırdığı anlaşılmaktadır. “Devletin tarafsızlığı” ve “Kiliselerin özerkliği” ilkeleri üzerine kurulmuş olan din-devlet ilişkilerinin uygulama ve fiili durumu, ülkede katı bir laiklik anlayışının aksine dostluk hikâyesini andıran bir ilişkiler yumağının olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte,

¹ Görüşme yapılan kişilerden e-posta ile ilgili kısımların İngilizce tercümelere üzerinden teyit alınmıştır.

SEKÜLERLEŞEN TOPLUMSAL ZEMİNDE
MACARİSTAN'DA DEVLET İLE KİLİSELERİN UZLAŞISI

sekülerleşen toplumsal zemine rağmen Kiliseleri merkeze alan ve muhafazakârlaşan siyasi iklimin ülkede bir paradoks oluşturduğu anlaşılmaktadır. Benzer bir paradoks Kiliseler için de geçerlidir ki, kamusal alanda güçlenen Kiliseler, sekülerleşme nedeniyle toplumsal tabanında önemli kayıplar yaşamaktadır. Bu karmaşık denklemin gölgesinde Macaristan'da devlet ve kiliseler ile toplum üçgeninin spekülasyona açık olduğu ve bu alanda tartışmaların devam edeceği şahsına münhasır bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Kiliseleri Tanımlamanın Bir Aracı Olarak “Tarih”

Macaristan'da “tarih”, Kiliseleri tasvir etmek için kullanılan önemli bir sıfattır. Hem siyasette hem de akademik yazımda Katolik Kilisesi, Reform Kilisesi, Evanjelik-Lutheran Kilisesi ve Yahudi Cemaati; *Kadim (Historical) Kiliseler* olarak adlandırılmakta ve Macar tarihindeki rollerine sıklıkla referans verilmektedir.² Bu amaçla Kiliselere atfedilen üç önemli rol vardır: (I) Diğer Avrupa ülkelerinin aksine dinî hizipleşme ve teolojik farklılıklar, ülke tarihinde bir çatışmaya neden olmamıştır. Bu tarihsel mirasın günümüzde de korunduğunu ve farklı Kilise ve cemaatler arasındaki ilişkilerin diyalog ve saygı temelinde devam ettiğini not etmek gerekir.³ (II) Kadim Kiliseler özellikle Orta Çağ ve Yeni Çağda siyasi, ekonomik ve toplumsal güçleri ile sağlıktan eğitime, sosyal yardımlardan dış ilişkilere geniş bir alanda devlet içerisinde ‘devlet’ olarak hareket etmiştir.⁴ (III) XIX. yüzyıla uzanan ulus-devlet ve milli kimlik inşa sürecinde -istisnaları olmakla beraber-⁵ Protestan Kiliseleri (Reformcular ve Kalvinistler) ve Yahudi Cemaati reform döneminin öncül aktörleri olmuştur.⁶

XIX. ve XX. yüzyıllar Kiliseler için klasik dönemin aksine zorlu bir süreci ifade etmektedir. Kiliseler, 1848 İhtilali ile başlayan ve temelde ulus-devletin inşasını ifade eden merkezileşme, siyasi liberalleşme ve politik

² Doç. Dr. Gábor Schweitzer ile Budapeşte’de yapılan görüşme, 26 Mart 2015.

³ Mary L. Gautier, “Church Elites and the Restoration of Civil Society in the Communist Societies of Central Europe”, *Journal of Church and State*, Cilt 40, Sayı 2, 1998, s. 308-309.

⁴ Andrew C. Janos, *The Politics of Backwardness in Hungary 1825-1945*, Princeton University Press, New Jersey 1982.

⁵ Bu dönemde Macar “millî” siyaseti ile kendi “evrensel” vizyonu arasında kalan Katolik Kilisesi, monarşiye destek vererek Katolik dünyasına ve Papa’ya bağlılık politikası takip etmiştir.

⁶ Csaba Fazekas, “The Dawn of Political Catholicism in Hungary, 1844-1848”, *Hungarian Studies*, Cilt 1, 1998/99, s. 13-26.

sekülerleşme nedeniyle eski otoritelerini kaybetmeye başlamıştır.⁷ Sonraki yüzyılda Almanya ile ittifak kuran Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, I. Dünya Savaşındaki yenilgiden sonra dağılmış ve İtilaf Devletleri, Macaristan ile Triyanon Antlaşması'nı (1920) imzalamıştır. Antlaşmanın ağır şartları ve kaybedilen toprakları geri alma hedefi ile Macarlar, II. Dünya Savaşı'nda Nazi Almanyası ile yeni bir ittifaka girmiştir. Bu ikinci ittifak, "Çifte İşgal" olarak tabir edilen zorlu yılların başlangıcı olmuştur. 1944 yılında ülke Nazi ordusu tarafından işgal edilmiş ve bu işgal, Macaristan'da bir insanlık suçuna sebep olmuştur: Yahudi Soykırımı. Geçmişe dayanan Yahudi karşıtı söylem ve uygulamalarla beraber,⁸ Nazi işgaliyle sayıları 440.000 olduğu tahmin edilen Macaristan kökenli Yahudi, Auschwitz Kamplarına taşınmıştır.⁹

Anti-Musevi söylemlerin oluşmasında, dinî referansların ve din adamlarının rolü olmakla beraber,¹⁰ Soykırım için Kiliselerin doğrudan bir sorumluluğundan bahsetmek mümkün değildir.¹¹ Bununla birlikte Kiliseler, geçiş dönemi adaletinin sağlanması için talep edilen geçmişle yüzleşme hususunda katı bir tavır takınmıştır.¹² 1990'da, soykırım ve komünist rejim dönemindeki Kilise-devlet bağlantısını araştırması için kurulan Parlamento Komitesi şu sebeplerden ötürü lağvedilmiştir:¹³ Gizli servisle bağlantısı olan kilise mensubu sayısının tahmin edilenden fazla çıkması, hem iktidar hem muhalefet vekillerinin gizli servis arşivlerinin açılmasına karşı olması ve

⁷ László Péter, *Hungary's Long Nineteenth Century: Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective*, Leiden & Boston, Brill 2012, s. 405-434.

⁸ 1938 ve 1941'de çıkarılan kanunlarda antisemitik unsurlar yer almaktadır. Ayrıca Başpiskopos Ottokar Prohaszka (1858-1927) antisemitik tezleri ile dikkat çeken din adamı olmuştur. Detaylar için bkz. Gábor Schweitzer, "Responses in Hungarian Constitutional Theory and the so-called anti-Jewish Laws (1938-1943)", *Journal on European History of Law*, Cilt 2, 2014, s. 67-72.

⁹ Konunun detayları için bkz. Zoltán Lippényi ve diğerleri, "Economic Voting in Hungary, 1998-2008", *Electoral Studies*, Cilt 32, Sayı 4, 2013, ss. 838-851.

¹⁰ Randolph L. Braham, "The Christian Churches of Hungary and the Holocaust", *Yad Vashem Studies*, Cilt 29, 2001, s. 3-8.

¹¹ Prof. Dr. Tibor Klestenitz ile Budapeşte'de yapılan görüşme, 5 Mayıs 2015.

¹² Ülkede dönüşüm, otoriter rejim tarafından başlatıldığından, geçiş dönemi adaleti ve geçmişle yüzleşmenin aksine; 'geçmiş sorgulamama' siyaseti izlenmiştir. Detaylar için bkz. Csilla Kiss, "The Misuses of Manipulation: The Failure of Transitional Justice in post-Communist Hungary", *Europe-Asia Studies*, Cilt 58, Sayı 6, 2006, s. 925-940.

¹³ Zsolt Enyedi, "The Contested Politics of Positive Neutrality in Hungary", *West European Politics*, Cilt 26, Sayı 1, 2003, s. 164.

SEKÜLERLEŞEN TOPLUMSAL ZEMİNDE
MACARİSTAN'DA DEVLET İLE KİLİSELERİN UZLAŞISI

Kiliseler hususunda ortaya çıkacak muhtemel sonuçlarının sadece ateistlerin işine yarayacağına dair kanaat.¹⁴

Geçmişle yüzleşmenin aksine, Macar tarih yazımının bir 'Mağdur Macar' imajı üzerine inşa edildiğini iddia etmek mümkündür. Budapeşte'de müzelerde işlenen temalar ve verilen mesajların alt metinlerinde bu tespit somut olarak gözlemlenmektedir. Dışişleri Eski Bakanı János Martonyi, bu mağdur imajı yansıtır biçimde Yahudilerin Macar kimliğine vurgu yaparak soykırımı "savaş koşulları ve Nazicilik" ile geçiştirmiştir.¹⁵

1944 Nazi İşgalini 1945 yılındaki Sovyet İşgali takip etmiş ve sonrasında Macaristan yeni bir siyasi sürece girmiştir. 1956-1989 yıllarında ülke, Macaristan Halk Cumhuriyeti adı altında otoriter *Kádár Rejimi* tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde Kiliseler, rejimin 'Sosyalizm içinde din' politikası altında, kendisine tanınan sınırlı alanda ve kontrollü yetkiyle hareket edebilmiştir. Devlete bağlı olan Kiliselerin taşınmazları kamulaştırılmış, ibadet dışındaki faaliyetleri yasaklanmış, özellikle ilk yıllarda birçok din adamı tutuklanarak¹⁶ kötü muameleye maruz kalmıştır.¹⁷ 1964 yılında Vatikan ile yapılan antlaşma sonrasında Kiliseler için kısmi bir rahatlama gerçekleşmiş; fakat din adamları, otoriter yönetimin 'Bize karşı olmayan bizimle beraberdir!' şiarı altında, rejime olan bağlılıkları oranında hareket edebilmiştir. Kiliselerin bu dönemini tasvir etmek için Budapeşte Terör Evi Müzesi'nde yer alan şu ifadeler dikkat çekicidir:¹⁸

"İrk savaşlarını destekleyen Nazicilik ve sınıf mücadelesini savunan Komünizm; dini, düşmanları olarak görmüştür. Totaliter rejim kolektif kriterleriyle zulmederken ve mazlumları öldürürken; din, günah olarak görülmüş ve af (barışma sakramenti), bireysel alana indirgenmiştir. Hem Nazicilik hem de Komünizm yanılmaz ve her şeyi bilen diye"

¹⁴ Bu başarısız girişime rağmen 1997 yılında hükümet, Yahudilere ait taşınmaz malları iade etmiş, mağdur ve yakınlarına tazminat ödenmiştir. Ayrıca 2014 yılı ülkede Holokost'u anma yılı olarak ilan edilmiş ve başkentte Soykırım Müzesi inşa edilmiştir.

¹⁵ János Martonyi, "Europe, Central Europe and Hungary: 2014, a Year of Anniversaries", *Europe-Asia Studies*, Cilt 66, Sayı 3, 2014, s. 360.

¹⁶ Bu uygulamaların en dikkat çekeni, Macar Katolik Kilisesi Kardinali József Mindszenty'nin Nazi ve Komünist rejim tarafından tutuklanıp ömür boyu hapse mahkûm edilmesidir. Uzun yıllar sürgün hayatı yaşayan Kardinal, 1975 yılında Viyana'da vefat etmiştir.

¹⁷ Krisztián Ungváry, "The Kádár Regime and the Subduing of the Roman Catholic Hierarchy", *Religion and Politics in Post-Socialist Central and Southeastern Europe: Challenges since 1989*, (ed.) Sabrina P. Ramet, Palgrave Macmillan, New York 2014, s. 86-114.

¹⁸ Müzenin Din ve Kiliseler kısmında yer alan İngilizce metnin, yazar tarafından yapılmış tercümesidir.

ÖNDER CANVEREN

addettikleri liderlerini Yüce Tanrı'nın yerine koymuşlardır. Yeni bir düzen kurmak adına (Bu iddia ettikleri düzen dünyadaki cennetleri idi), sık sık yeni bir insan modeli yaratılmasının gereğine vurgu yapmışlardır.”

XIX. yüzyıldaki gelişmeler ve iki büyük savaş; Kiliselerin siyasi düzlemle beraber, toplumsal düzlemde de kan kaybetmesine neden olmuştur.¹⁹ Tablo-1'deki veriler Kadim Kiliselere mensubiyet oranlarının tarihsel süreçte azaldığını göstermektedir. En yaygın cemaat olan Roma Katolik Kilisesi mensuplarının ülkedeki oranı %37,1'dir. Ülkede Protestanlar, Macaristan Reform Kilisesi (%11,6) ve Macaristan Evanjelik-Lutheran Kilisesi (%2,2) ile en geniş ikinci cemaati oluşturmaktadır. Soykırım nedeniyle nüfusu azalan Yahudiler, sembolik oranlarıyla (%0,1) ülkenin sonuncu Kadim Kilisesidir. Son çeyrekte, Kiliseye mensubiyet oranlarının azalma eğiliminde olduğu ve herhangi bir dine mensup olmadığını belirten (%18,2) ya da cevap vermeyenlerin oranının (%27,2) yükseldiği görülmektedir. Bu veriler, üçüncü kısımda detaylandırılmış olan toplumsal sekülerleşmeye ve dinin bireyselleştigiğine işaret etmektedir.

Tablo 1: Değişen Yıllara Göre Kadim Kiliselere Mensubiyet Oranları (%)²⁰

	Katolik Kilisesi	Macaristan Reform Kilisesi	Macaristan Evanjelik-Lutheran Kilisesi	Yahudi	Herhangi bir din/Kiliseye Mensup Olmayanlar	Cevap Vermeyenler
1930	64,8	20,9	6,1	5,1	0	-
1941	65,7	20,8	6	4,3	0	-
1949	67,8	21,9	5,2	1,5	0,1	-
2001	51,9	15,9	3	0,1	14,5	10,8
2011	37,1	11,6	2,2	0,1	18,2	27,2

Kaynak: Hungarian Central Statistical Office, “2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS10. Vallás, Felekezet”, 2014, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_10_2011.pdf (02.04.2015).

¹⁹ Mălina Voicu, “Religiosity and Nationalism in Post-Communist Societies: A Longitudinal Approach”, *Studia Sociologia*, Cilt 2, Sayı 2, 2012, s. 123-138.

²⁰ Kilise Kanunu gereği, 2011 yılından itibaren ülkede Kilise ya da inanç üzerine kamu kurumlarınca veri toplanması ve yayınlanması yasaklanmıştır. Bu nedenle resmi-güncel bir veriye ulaşılamamıştır.

2. Kiliselerin 'Yeniden Doğuşu': Hukuki Düzenlemeler ve Kurumsal Yapılanma

Kiliseler için 1990 yılı bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Kádár rejiminin çok partili-adil seçim kararı ile siyasal dönüşüm süreci başlamıştır. Devamındaki reformlarla devletin sınırları ve kontrolü daralmış; fakat ülke farklı siyasi akım ve söylemlerin gölgesinde, belirsiz bir sürece girmiştir.²¹ Bu dönemde Kiliselerin temel amacı, devletin dinî alana müdahalesini mümkün olduğunca en aza indirmek ve kendi faaliyet alanlarını genişleterek maksimum düzeyde nüfuz elde etmek olmuştur.²² Kiliseler amaçlarına ulaşmak adına; yasal mevzuatın ve kurumsal yapılanmanın tartışıldığı 90'lı yıllarda, kamusal alanda din ve Kiliselerin rolü noktasında 'laik' bir pozisyonu olan Horn Hükümetiyle (1994-1998) mücadele etmek durumunda kalmıştır.²³ Liberalizm, kapitalizm ve komünizm karşıtı söylemleriyle gelenekçi ve milliyetçi referansları olan Kiliseler²⁴ bu dönemde siyasette bir çıkar grubu olarak hareket etmiştir.

Kadim Kiliseler Horn Hükümetine ve seküler politikaya karşı; Hıristiyan öğretisiyle kamuoyu oluşturma, tartışmaları uluslararasılaştırma, sol ve liberal partileri hedef alarak sağ partilerin desteğini alma gibi stratejiler takip etmiştir. Katolik Kilisesi bu amaçla, 1996 yılında Macar Piskoposlar Konferansı Bildirgesini yayınlamıştır. "Daha Adil ve Kardeşçe Bir Dünyaya Doğru" başlıklı, manifesto niteliğindeki bu bildiri ile Kilise; sağlıktan kamu düzenine, sivil toplumdan medyaya, ekonomiden kültüre, yoksullukla mücadeleden çevre haklarına, siyaset ve toplumu ilgilendiren hemen her konuda eleştiri, tavsiye ve taleplerde bulunmuştur.²⁵ 1996 yılında Kiliselerin finansmanı ile önceki rejim tarafından kamusallaştırılmış olan taşınmazları iadesi talebi hususunda krizler yaşanmış ve Kiliseler bu dönemde meseleyi

²¹ Umut Korkut, *Liberalization Challenges in Hungary: Elitism, Progressivism and Populism*, Palgrave Macmillan, New York 2012, s. 118-124.

²² Sabrina P. Ramet, "Religion and Politics in Post-Socialist Central and Southeastern Europe: An Introduction", *Religion and Politics in Post-Socialist Central and Southeastern Europe: Challenges Since 1989*, (ed.) Sabrina P. Ramet, Palgrave Macmillan, London 2014, s. 2.

²³ Bu dönemde özellikle Kiliselerin taşınmaz mallarının iadesi ile mali yapısı ve finansmanı hususunda seküler siyaset ile Kiliseler arasında tartışmalar yaşanmıştır. Ayrıca eşcinseller, boşanma ve kürtaj gibi konularda Hıristiyan öğretileri ile çatışan kararlar alınmıştır.

²⁴ Zsolt Enyedi ve Joan O'Mahony, "Churches and The Consolidation of Democratic Culture: Difference and Convergence in The Czech Republic and Hungary", *Democratization*, Cilt 11, Sayı 4, 2004, s. 182.

²⁵ Akt. Paul Richard Blum, "The Catholic Church in Hungary: A Case of Remodernisation?", *Religion, State and Society*, Cilt 27, Sayı 3-4, 1999, s. 318-319.

Vatikan gündemine getirmek yoluyla uluslararasılaştırma stratejisini takip etmiştir.

Kiliselerin sol ve liberal karşıtı pozisyonları, 90'lı ve 2000'li yıllarda sağ partiler ile ittifaka yol açmış ve Macar Yurttaşlar Birliği'nin (FIDESZ) 2010 yılında iktidara gelmesiyle Kadim Kiliseleri kamu alanında güçlendiren ve finansal konularda dini grupları rahatlatan politikalara dönülmüştür.²⁶ Kiliseler, yeni düzlemde siyasi elitler tarafından bir tehdit olarak algılanmaktan kurtulmuştur.²⁷ Bu durum Komünist dönemin sindirmeci politikalarının aksine, yeni düzlemde Kiliselerin üzerlerindeki kamu baskısını ve devlet kontrolünü azaltmıştır.

Bugün Macaristan'da din ve devlet ilişkileri, her iki erkin *birbirinden ayrılması* ilkesine dayanmaktadır. Bu ilke, Kiliseler ve devletin bir diğerinin alanına müdahalesini engellemekte ve Kiliselerin özerkliğini güvence altına almaktadır. Anayasanın 7(3) maddesi din ve devlet ilişkilerini şu şekilde tanımlamaktadır: “*Dinî faaliyetlerde bulunan Kiliseler ve diğer kuruluşlar ile devlet birbirinden bağımsız çalışır. Dinî faaliyetlerde bulunan Kiliseler ve diğer kuruluşlar özerktir.*”²⁸ Din ve vicdanı da kapsayacak şekilde, devletin ideolojiler karşısında *tarafsız olması* ilkesi, Kiliselerin özerkliğini güvence altına almaktadır. Bu ilke, devletin herhangi bir ideoloji yahut inanç ile tanımlanmayıp bir din ya da kiliseden bağımsız olması durumunu ifade etmektedir.²⁹ Tarafsızlık ilkesinin din ve devlet ilişkileri açısından ne anlam ifade ettiği, Anayasa Mahkemesi'nin 1993 yılında verdiği ve üç önemli içtihadın ortaya çıktığı kararda şekillenmiştir:

(I) Devlet, hangi cenahtan olursa olsun -ifade özgürlüğünü de kapsayacak şekilde- din ve vicdan özgürlüğü noktasında tarafsızlığını sağlamakla yükümlüdür. (II) Özellikle inanç konusunda devlet, herhangi bir Kiliseye taraf olamaz ve Kiliselerin iç işlerine karışamaz. Aksine, devlet tüm Kiliselere eşit mesafede durmak ve vicdan özgürlüğü

²⁶ Dr. Zoltán Kmetty ile Budapeşte'de yapılan görüşme, 5 Mayıs 2015.

²⁷ Gergely Rosta, “Religiosity and Political Values in Central and Eastern Europe”, *Transformations of Religiosity: Religion and Religiosity in Eastern Europe 1989-2010*, (eds) Gert Pickel ve Kornelia Sammet, Springer VS, Wiesbaden 2012, s. 95-110.

²⁸ Office of the President of the Republic, “The Fundamental Law of Hungary”, *National Symbols*, 2015, http://www.keh.hu/the_fundamental_law/1536The_fundamental_law_of_Hungary*&pnr=5, (Erişim: 17.03.2015).

²⁹ Balázs Schanda, “Religion and State in the Candidate Countries to the European Union: Issues concerning Religion and State in Hungary”, *Sociology of Religion*, Cilt 4, Sayı 3, 2003, s. 339-340.

SEKÜLERLEŞEN TOPLUMSAL ZEMİNDE
MACARİSTAN'DA DEVLET İLE KİLİSELERİN UZLAŞISI

konusunda herkese eşit imkân vermekle yükümlüdür. (III) Fakat din ve devlet ilişkilerinin ayrılması, devletin yasal mevzuatta din ve Kiliselerin rollerini görmezden gelmesi anlamına gelmemektedir. Örneğin devlet, Kiliselerin ve dinî cemaatlerin, diğer dernek, sendika yahut kulüplerden farklı olarak tarihsel ve toplumsal rollerini dikkate alır. Sekülerleşmeyle beraber devletin de sorumluluğunda olan bu roller eğitim, sağlık hizmetleri, yoksullukla mücadeledir.³⁰

Mahkeme, din ve devlet işlerinin keskin çizgilerle ayrılmasını savunan katı bir anlayışın aksine; Kadim Kiliseleri rahatlatan bir karar almıştır.³¹ Mahkeme, 'din ve vicdan özgürlüğü' ile 'devletin tarafsızlığı' ve bu noktada 'eşit mesafede durması' ilkelerini ön plana çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda bu eşitliğin ve özgürlüğün sağlanması noktasında devlete 'pozitif sorumluluk' yüklemiştir. Bu sorumluluklar: din ve vicdan özgürlüğünün eşitlik ilkesi çerçevesinde sağlanması, Kiliseler ve dinî cemaatlerle ilişkileri düzenleyen yasal mevzuat ve kurumsal yapının oluşturulması, mali konularda devletin aktif rol üstlenmesidir.³² Üçüncü içtihadı ile Mahkeme, Kadim Kiliselerin tarihsel ve toplumsal rollerinin altını çizerek devlet organları ile Kiliselerin kamu yararı adına birlikte hareket edebileceği yönünde karar vermiştir. Din Vicdan Özgürlüğü ve Kiliseler Kanunu'nun (Kilise Kanunu)³³ 8. maddesi, bu alanları: eğitim, sağlık, ailenin korunması, yoksullukla mücadele, gençlik politikaları, kültürel ve sportif aktiviteler vd. olarak sıralamaktadır. Buna rağmen, Mahkeme ilk iki içtihadının aksine, son içtihadında devletin tarafsızlığı ve din-devlet ilişkilerinin ayrılması prensiplerini göz ardı ederek bir ayrımcılığa gitmiştir. Öyle ki Kadim Kiliseler için son derece elverişli koşullar yaratmak suretiyle kamusal alanda diğer dinî cemaatler açısından eşit ve adil olmayan bir ayrımcılığa neden olmuştur.³⁴

³⁰ The Constitutional Court of Hungary, "Decision 4/1993 on the Restitution of Church Property", 12 Şubat 1994, http://www.mkab.hu/letoltesek/en_0004_1993.pdf, (Erişim: 01.03.2015).

³¹ James T. Richardson ve Marat S. Shterin, "Constitutional Courts in Postcommunist Russia and Hungary: How do They Treat Religion?", *Religion, State and Society*, Cilt 36, Sayı 3, 2008, s. 251-267.

³² Balázs Schanda, "Freedom of Religion and Minority Religions in Hungary", *Social Justice Research*, Cilt 12, Sayı 4, 1999, s. 304.

³³ Kanunun İngilizce tam metni için bkz. Legislationonline.org, "Act C of 2011", 2011, http://www.legislationonline.org/download/action/download/id/3610/file/Hungarian_Act_C_on_Freedom_of_Religion_adopted_12.07.2011_en.pdf, (Erişim: 07.04.2015).

³⁴ Gábor Attila Tóth, "Unequal Protection: Historical Churches and Roma People in the Hungarian Constitutional Jurisprudence", *Acta Juridica Hungarica*, Cilt 51, Sayı 2, 2010, s. 127.

İlgili Anayasa maddesi ve Mahkemenin bu içtihatları dışında; ülkede din ve devlet ilişkilerinin yön, boyut ve sınırlarını belirleyen yasal dayanak, *Kiliseler Kanunu*'dur. 1990 yılındaki ilk Kanun, Kilise ve dinî cemaatlerin mahkemelere yaptıkları başvuruyu takiben 'kayıt altına alma' (*registration*) usulüne dayanmaktaydı. Bu yöntemle 2011 yılına kadar 300'ü aşkın grubun kayıt altına alındığı tahmin edilmektedir.³⁵ Kilise olarak tanınmanın getirdiği avantajlardan yararlanmak amacıyla din ya da inançla doğrudan bağlantısı olmayan bazı gruplar, kanun boşluğunu kullanarak zamanla listeye girmiştir.³⁶ Bu durum dinin ne olduğu ve hangi cemaatlerin bir din veya bir Kilise olarak tanınabileceği sorusunu gündeme getirmiştir. Kanun boşluğunu doldurmak ve sistemin istismar edilmesini önlemek adına Hükümet, 2011 yılında yeni bir Kilise Kanunu çıkartmıştır. Yeni Kanun ile kayıt usulünden 'siyasi tanınma' (*recognition*) usulüne geçilmiştir. Mevcut sisteme göre dinî cemaatler, İnsan Kaynakları Bakanlığına yaptıkları başvuruda sırasıyla: Macaristan'da en az yirmi yıllık (dinî) varlığı ya da uluslararası alanda yüz yıllık bir (dinî) geçmişinin, en az 1.000 üye imzasının ve son olarak teolojik doktrininin olması gibi şartları sağlamakta yükümlüdür. Kriterleri sağlaması durumunda başvuru, Macar Bilimler Akademisi, Kamu Yönetimi ile Adalet Bakanlıklarının görüşünü takiben Parlamento gündemine gelmekte ve oylamada 2/3 salt çoğunluk aranmaktadır.

Yeni Kanun ve uygulanışı Anayasa Mahkemesi³⁷ ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi³⁸ gündemine gelmiş ve her iki mahkeme de yeni

³⁵ Venice Commission, "Opinion on Act CCVI of 2011 on the Right to Freedom of Conscience and Religion and the Legal Status of Churches, Denominations and Religious Communities of Hungary", *Opinion 664/2012*, 19 Mart 2012, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2012\)004-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2012)004-e), (Erişim: 02.05.2015).

³⁶ İnançla alakalı olmayıp sistemi istismar eden grupları ifade etmek için ülkede 'Business Church' kavramı kullanılmaktadır. Bu noktada dikkat çeken gruplardan bazıları şunlardır: Scientology Kilisesi, Cadılar Derneği, Doğum Onuru Topluluğu, UFO İnanırları Topluluğu, Yaşayan Topluluklar için Nuh.

³⁷ The Constitutional Court of Hungary, "Decision 6/2013 on the Constitutionality of the Act on Churches", 1 Mart 2013, [http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/hun/hun-2013-1-004?fn=document-frameset.htm&f=templates\\$q=\\$u=\\$x=\\$sup=1\\$force=5381](http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/hun/hun-2013-1-004?fn=document-frameset.htm&f=templates$q=$u=$x=$sup=1$force=5381), (Erişim: 17.03.2015).

³⁸ European Court of Human Rights, "Case of Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary", (Application nos. 70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 and 56581/12), 2014,

SEKÜLERLEŞEN TOPLUMSAL ZEMİNDE
MACARİSTAN'DA DEVLET İLE KİLİSELERİN UZLAŞISI

Kanunun, üç nedenden ötürü Anayasa'ya ve insan haklarına aykırı olduğu sonucuna varmıştır. Bunların ilki Hükümetin; Kadim Kiliseler ile Ortodoks, Müslüman ve Budist grupların da yer aldığı toplam 32 cemaati Kanunun ekinde listelemek suretiyle bunlara doğrudan resmî tanınma sağlamış olmasıdır.³⁹ Bu uygulama ile devlet, seçtiği Kilise ve cemaatleri Kanun ile doğrudan tanıyarak tarafsızlık ilkesini ve ayrımcılık yasağını ihlâl etmiştir. Bu durum, liste dışında kalan -fakat daha önce mahkemelerce kayıt altına alınmış olan- dinî cemaatler için zorlaştırıcı hükümler getirmiş ve kazanılmış haklarını ellerinden almıştır. Son olarak hâlihazırdaki Kanun, hakları alınmış olan cemaatlere sivil toplum kuruluşu olarak hareket etme alternatifini sunmakla beraber, mevcut uygulama tanınmamış cemaatler için daha az kamu garantisi ve desteği anlamına gelmektedir.⁴⁰

3. Bir Açmazın İz Düşümü: Sekülerleşen Toplumsal Zeminde Kiliseler ve Muhafazakâr Siyaset

Tarihten gelen tecrübeleri ve parti ile siyasilerin gelip geçici olduğu yönündeki kanaat, Kiliselerin çoğunu günlük siyasetten uzak tutmaktadır. Öyle ki Kiliseler, kendi alanları dışındaki konularda alacakları siyasi inisiyatifin kendi tabanında bir karşılığı olmayacağını, aksine tepki yaratacağının farkındadır.⁴¹ Bu genel kaideye istisna iki gözlemi paylaşmak mümkündür. İlk olarak Reform Kilisesi ve Evanjelik-Lutheryan Kilisesi, Katolik Kilisesine kıyasla ülkede siyasetle kısmen daha fazla ilgilenmektedir. Reform Kilisesi, üyelerini 'daha iyi bir toplum ve daha adil bir düzen' adına siyaseti etkilemeye çağırmış⁴² ve özellikle ülkedeki Romenleri gündem yaparak ayrımcılıkla mücadele adına politika önerilerinde bulunmuştur.⁴³ Evanjelik-Lutheryan Kilisesi, Ukrayna Krizi için dua çağrısında bulunarak

[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-142196#{"itemid":\["001-142196"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-142196#{), (Erişim: 12.03.2015).

³⁹ Parlamento tarafından tanınan cemaatlerin listesi için bkz. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100206.TV, (15.05.2017).

⁴⁰ Balázs Schanda, "The Freedom of Religious Association in Hungary: Recent Developments", *Religion and Human Rights*, Cilt 8, Sayı 1, 2013, ss. 65-75.

⁴¹ Prof. Dr. Zoltán Balázs ile Budapeşte'de yapılan görüşme, 29 Nisan 2015.

⁴² Reformed Church in Hungary, "Closing Statement of the Second European Synod Meeting", 4 Şubat 2015, <http://reformatus.hu/mutat/closing-statement-of-the-second-european-synod-meeting/>, (Erişim: 13.04.2015).

⁴³ Reformed Church in Hungary, "Roma Strategy", 2013/14, <http://reformatus.hu/letoltesek/545/>, (Erişim: 13.04.2015).

dikkatleri üzerine çekmiştir.⁴⁴ Benzer şekilde İnanç Kilisesi (Faith Church),⁴⁵ İsrail ile dayanışmayı ve iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi, cemaatin temel hedefleri olarak sıralamaktadır. İkinci istisna seçim dönemlerine aittir. Kiliselerin merkezi organlarında seçimlerle ilgili herhangi bir karar alınmamasına ya da çağrı yapılmamasına rağmen bireysel inisiyatifleriyle bazı din adamlarının, sol ve liberal partileri eleştiren ve doğrudan hedef alan açıklamaları basına yansımıştır.⁴⁶

2002-2009 yılları arasındaki sosyal demokrat-liberal koalisyonu sonrasında, 2010 ve 2014 seçimlerini kazanan FIDESZ, Viktor Orbán'ın başkanlığında ülkenin üçüncü sağ iktidarını kurmuştur. Sağın yükselişi, Kiliseler için sol-liberal iktidarların (1994-1998 ile 2002-2009) 'tehdidini' bertaraf etmekle kalmamış; teolojik alanın yanında, kamusal alanda da Kiliseleri önemli bir ortak/aktör haline getirmiştir. Bugün Hükümet, muhafazakâr değerlerle yoğrulmuş yeni bir toplumu inşa etmek adına Kiliseleri vazgeçilmez ortakları olarak görmektedir.⁴⁷ Buna rağmen ülkedeki mevcut din sosyolojisi, sağ siyaset ile Kiliselerin bu ortak hedefe ulaşmadaki muhtemel başarısı hususunda soru işaretleri yaratmaktadır.

Macaristan'da Kadim Kiliseler, son yarım asırda teolojik temellerini oluşturan ilahi mesajın yaygınlaştırılmasında ciddi nüfuz kaybı yaşamaktadır. Kiliseler bugün dinî hassasiyetlerin, inanç ve ibadetin sosyal önemini kaybettiği gerçeği ile karşı karşıyadır. Yoğun sekülerleşme altında mevcut toplumsal doku, örgütlü din modelini reddeden ve inançların yorumlanıp ibadetlerin uygulanmasında göreceliliğe ve bireyselleşmeye evrilmektedir.⁴⁸

⁴⁴ Evangelikus.hu, "Prayer for Ukraine", 13 Mart 2014,

<http://www.evangelikus.hu/english/prayer-ukraine?language=en>, (Erişim: 12.04.2015).

⁴⁵ 1979 yılında Sándor Németh öncülüğünde kurulan ve Pentakostal-Evanjelik olan Kilise; ırkçılık, antisemitizm ve İsrail karşıtlığıyla mücadeleyi temel hedefleri olarak sıralamaktadır. Kilisenin bugün 30.000'den fazla kayıtlı üyesi bulunmaktadır. Detaylar için bkz. Faith Church Hungary, "Official Webpage", 2015, <http://www.faithchurchhungary.com/>, (Erişim: 01.04.2015).

⁴⁶ 2002 seçimleri öncesinde Evanjelik Kilisesi, 'milli-Hristiyan' değerlere sahip çıkan partilere oy verilmesi çağrısında bulunurken Katolik Piskopos Endre Gyulay, seçimlerde sağ partilerin başarı elde etmesi için dua çağrısında bulunmuştur. Hristiyan Entelektüeller Topluluğu ise seçimleri sağcıların kazanabilmesi için Hac organize etmiştir. Başka bir rahip ise sosyalist ya da liberallere oy verenlerin günah çıkarmaları gerektiğini iddia etmiştir. Detaylar için bkz. Enyedi, *The Contested Politics of Positive Neutrality in Hungary*, s. 157-176.

⁴⁷ András Bozóki, "Consolidation or Second Revolution? The Emergence of the New Right in Hungary", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Cilt 24, Sayı 2, 2008, s. 219.

⁴⁸ Péter Török, *Hungarian Church-State Relations: A Socio-Historical Analysis*, Hungarian Institute for Sociology of Religion, Budapest 2003, s. 116.

SEKÜLERLEŞEN TOPLUMSAL ZEMİNDE
MACARİSTAN'DA DEVLET İLE KİLİSELERİN UZLAŞISI

Avrupa Değerler Araştırması verileri, ülkede Tanrıtanımazlığın arttığını ve kurumsallaşmış (Kiliseye bağlı) din modelinin sorgulanmaya başladığını göstermektedir.⁴⁹ Öncelikle dinsizlik, ülkede yaygındır ve artma eğilimindedir. Sayıları net olmamakla beraber, nüfusun %32-46'sının dinî inancının olmadığı tahmin edilmektedir.⁵⁰

Kiliseler için sorun sadece artan dinsizlik değil, bireysel alana indirilmiş ve göreceli hale gelmiş olan din ve ibadet anlayışıdır. İnançlı kişiler arasında Kiliseye olan talebin azaldığı ve inanç ile ibadette Kiliselerin temel öğretileriyle çatışan yönelimlerin yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Avrupa Değerler Araştırması verilerine göre ülkede Tanrı'nın varlığına inananların oranı %70,3 iken Kilise'ye bağlı olanların oranı %53,5'te; benzer şekilde, dinden güç ve destek aldığını belirtenlerin oranı da %46,3'de kalmıştır.⁵¹ İman konusunda Hristiyan teoloji ile çatışan bu seçiciliğe ve bireyselleşmeye rağmen, halkın %53,5'i kendini dindar olarak tanımlamaktadır. İman noktasındaki bu bireyselleşme ve izafiyet, ibadetlere ilişkin verilerde de gözlemlenmektedir. %53,5'lik kiliseye mensubiyet oranına rağmen nüfusun sadece %14,6'sı ayda en az bir kere Kiliseye gitmektedir. Buna karşılık, Kilise dışında ayda en az bir kez bireysel ibadet/dua ettiklerini belirtenlerin oranı %38,6'dır. Yeni neslin sekülerleşmeden daha yoğun etkilendiğini not etmek gerekir. Veriler, gençlerin %46'sının Kiliseye hiç gitmediğini, buna karşılık sadece %16'sının ayda en az bir kere Kiliseye gittiğini göstermektedir.⁵²

Aile, evlilik, boşanma, kürtaj vb. konulardaki veriler, yeni 'yaşam tarzlarının' toplumsal sekülerleşmeyle beraber Kilise öğretileriyle çatıştığını ortaya çıkarmaktadır. Eurostat verilerine göre 1970 yılında 9,3/1000 olan evlenme oranı 1990 yılında 6,1'e, 2015 yılında ise 4,7'ye düşmüştür. 1970'te

⁴⁹ European Values Survey, "Hungary, Religion and Morale", *GESIS*, 2008, <http://zacat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zacat.gesis.org/obj/fStudy/ZA4772>, (Erişim: 17.04.2015).

⁵⁰ Phil Zuckerman, "Atheism: Contemporary Rates and Patterns", *The Cambridge Companion to Atheism*, (ed.) Michael Martin, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 47-68.

⁵¹ İnanç konusunda bir seçiciliğin ve bireyselleşmenin olduğu, Avrupa Değerler Araştırmasının şu verilerinde de ortaya çıkmaktadır: Ahirete inananların oranı %35,2, Cennet ve Cehennem'in varlığına inananların oranı ise sırasıyla %34,4 ve %25,3 olarak kaydedilmiştir. Kilisesiz iman ve ibadetin mümkün olabileceği düşüncesine karşı çıkanların oranı ise %42,6'dır.

⁵² Akt. Ádám Hámori ve Gergely Rosta, "Youth, Religion, Socialization. Changes in Youth Religiosity and its Relationship to Denominational Education in Hungary", *Hungarian Educational Research Journal*, Cilt 4, Sayı 3, 2013, s. 7-8.

1,7/1000 olan boşanma oranı ise 2015 yılında 2,2'e yükselmiştir.⁵³ 2012 yılındaki tüm doğumların %47,9 gibi yüksek bir oranı evli olmayan çiftlere aittir. Doğumlara kıyasla %35,7 olan kürtaj oranı ile Macaristan, AB-28 listesinde ilk sırada yer almaktadır.⁵⁴ Ülke, Litvanya'dan sonra kıtada intiharın en yaygın olduğu ikinci ülkedir.⁵⁵

Sekülerleşen din sosyolojisine rağmen ülkede sağın yükselmesi bir paradoks olarak gözükmekle beraber, seçmen davranışları bu durumun nedenlerini ortaya koymaktadır. Ülkedeki seçmen davranışları kimlik siyaseti ve ideolojiye kıyasla, rasyonel nedenlerden ve ekonomik faktörlerden daha fazla etkilenmektedir.⁵⁶ İkinci olarak 'gelenekçi' diye tanımlayabileceğimiz Macar toplumu; Kiliselerin üstün güç olma durumu ile katı hiyerarşisi, sosyolojik değişimler (temelde sekülerleşme), Kilise öğretileri, mali yapılarındaki soru işaretleri ve uluslararasılaşan skandallar nedeniyle Kilisesiz din anlayışını daha makul görmektedir. Buna rağmen seçmenler, rasyonel ve gelenekçi nedenlerle sağ partilere oy vermektedir.⁵⁷ Dünya Değerler Atlası, bu değerlendirmeyi doğrular şekilde Macaristan'da seküler ve rasyonel düşünce sisteminin hâkim olduğunu, fakat toplumda dar düşüncenin yaygın olduğunu göstermektedir.⁵⁸

Toplumun sekülerleştiği ve dinin bireyselleştiği gerçeğiyle yüzleşmiş olmakla beraber bunun nedenleri ve mücadele yöntemleri noktasında Kiliselerden farklı sesler çıkmaktadır. Avrupa Piskoposlar Konferansı Başkanı olan Kardinal Erdő Péter, basına verdiği demeçte artan kürtaj ve boşanmadan yakınmıştır. Kardinal, bu sorunların nedenini Kádár Rejiminin politikalarına bağlamış ve toplumsal sekülerleşmeyi eski rejimdeki deformasyonla ilişkilendirmiştir.⁵⁹ Buna karşılık Reform Kilisesi, sorunu

⁵³ Eurostat, "Marriage and Divorce Statistics", 2017, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriage_and_divorce_statistics (Erişim: 20.07.2017).

⁵⁴ Hungarian Central Statistical Office, "Population, Vital Events (1949-)", 2013, http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/xls/1_1ie.xls, (Erişim: 12.03.2015).

⁵⁵ OECD, "Health at Glance: Europe 2014, Suicide", 2014, http://ec.europa.eu/health/reports/docs/health_glance_2014_en.pdf, (Erişim: 05.03.2015).

⁵⁶ Oddbjørn Knutsen, "Social Structure, Social Coalitions and Party Choice in Hungary", *Communist and Post-Communist Studies*, Cilt 46, 2013, s. 25-38; Lippényi Zoltán, ve diğerleri, *a.g.m.*, s. 838-851.

⁵⁷ Doç. Dr. Rita Hegedüs ile Budapeşte'de yapılan görüşme, 20 Nisan 2015.

⁵⁸ Tamás Keller, "Hungary on the World Values Map", *Review of Sociology*, Cilt 20, Sayı 1, 2010, s. 27-51.

⁵⁹ www.catholicculture.org, "Cardinal Peter Erdo on the Church in Hungary", 2005, <http://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?id=6651>, (Erişim: 12.04.2015).

SEKÜLERLEŞEN TOPLUMSAL ZEMİNDE
MACARİSTAN'DA DEVLET İLE KİLİSELERİN UZLAŞISI

iletişim eksikliği üzerinden değerlendirmektedir.⁶⁰ Kilise, 'Yolda Birliktelik' başlıklı bildiriye, toplumsal (dinî) erozyonla mücadele adına, farklı Kiliselerin diyalogu genişleterek birlikte hareket etmesi ve özellikle gençlere yoğunlaşması çağrısında bulunmuştur. Ayrıca sekülerleşmeye karşı eğitime önem ve öncelik verilmesi, bu amaçla müzik ve sanat da dâhil her türlü iletişim aracının kullanılması karara bağlanmıştır.⁶¹

Toplumsal sekülerleşmenin sorunsallaştırılıp çözümü yönündeki arayışlar, Kiliselerle beraber sağ iktidarın da gündemini oluşturmaktadır. Hükümet, liberal ve sol cenahı toplumsal sekülerleşme de dâhil tüm 'günahların' müsebbibi olarak görmekte; Hıristiyan ve milli değerlerle yoğrulmuş, sosyal adaletin hâkim olduğu, aile kurumunun güçlendirildiği, güçlü ve yaygın orta sınıfın yer aldığı bir toplum hedeflemektedir.⁶² Macar basını, iktidarın bu hedefini açıkça belirttiği demeçlerle doludur. AB konusunda eleştirel diliyle bilinen Başbakan Orbán'ın şu ifadeleri bu noktada çarpıcıdır: "*Avrupa; enternasyonalist, aile karşıtı vizyona sahip agresif bir laiklik tuzağına düşmüştür... Gökyüzüne şahlanmış olan eski Avrupa, şimdilerde dibe batmış durumdadır. Bizler (Macarlar), Aziz Stephen'in yolunu kendi yolumuz bileceğiz.*"⁶³ Benzer şekilde Eğitim Bakanı Rózsa Hoffmann etik değerlerin yoksunluğundan yakınarak: "*İnsan hayatının korunması, emeğe saygı, adalet, dürüstlük ve vatanseverlik için (dinî) değerlerin yeniden inşa edilmesini istiyoruz. Okullar sadece bilginin edinildiği yerler değildir, okullar aynı zamanda (Hıristiyan) değerleri de aktarmak durumundadır.*" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁶⁴

FIDESZ Hükümeti muhafazakâr bir toplum yaratma adına yasama gücünü kullanmaktadır. İlk yılların aksine, daha fazla dinî/muhafazakâr

⁶⁰ Reformed Church in Hungary, "Annual Report 2013", 2013, <http://www.youblisher.com/p/970141-Annual-Report-2013/>, (Erişim: 12.04.2015).

⁶¹ Reformed Church in Hungary, "Closing Statement of the Second European Synod Meeting", 2015, <http://reformatus.hu/mutat/closing-statement-of-the-second-european-synod-meeting/> (Erişim: 13.04.2015).

⁶² Gergely Egedy, "Political Conservatism in Post-Communist Hungary", *Problems of Post-Communism*, Cilt 56, Sayı 3, 2009, s. 50-51.

⁶³ Politics.hu, "Quotable: Viktor Orbán on European Secularism", 2013, <http://www.politics.hu/20130428/quotable-viktor-orban-on-european-secularism/>, (Erişim: 17.03.2015).

⁶⁴ Holy Family Traditional Roman Catholic Church, "Fifth Sunday after Eastern", 2013, <http://www.chapeloftheholysfamily.org/uploads/7/6/7/1/7671717/5-5-13.pdf>, (Erişim: 18.03.2015).

referans kamusal alana dâhil edilmiştir.⁶⁵ Dinî referanslar kendini özellikle 2011 yılında kabul edilen yeni anayasada göstermektedir. Anayasa'nın "Tanrı Macarları korusun!" cümlesiyle başlayan giriş metni: Aziz Stephen'ı, Hıristiyanlaşma sürecinin mimarı; Macaristan'ı ise Hristiyan Avrupa'nın bir parçası olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Kiliselerin, ulusu korumadaki tarihi ve toplumsal rollerinden övgüyle bahsedilmektedir.⁶⁶

Ülkede son yıllarda Kilise Kanunu, din dersleri, Kilise okulları ile Kiliselerin finansmanı konularında yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu noktada en dikkat çeken değişiklik, pazar günleri büyük alışveriş merkezlerinin kapatılmasına yönelik 2014 yılında parlamentodan geçen 'Pazar Yasası'dır. Yasa ile küçük işletmeler dışındaki büyük alışveriş merkezlerinin ve uluslararası şirketlerin, pazar günleri kapatılmasına karar verilmiştir. Başbakan Orbán, basına verdiği demeçte Almanya ve Avusturya'daki aynı uygulamaya referans vererek pazar gününün Hristiyanlar için istirahat günü olduğunu belirtmiştir.⁶⁷ Ayrıca Hükümet, aile kurumunun güçlendirilmesi, evliliğin yaygınlaştırılması ve doğal nüfus artışı için yeni önlemler almaktadır.

Bu girişimler düşünülen aksine, her durum ve koşulda Kiliseler tarafından olumlu karşılanmamaktadır. 'Kiliseler için fakat Kiliselere rağmen' alınan bazı inisiyatifler din adamları tarafından eleştirilmektedir. Örneğin; dinî nikâhın doğrudan tanınması yönündeki Hükümet inisiyatifi ve din derslerine yönelik yasa değişikliği, Katolik Kilisesi tarafından eleştirilmiştir.⁶⁸ Benzer şekilde idam cezasının yeniden gündeme alınması

⁶⁵ David Herbert ve Max Fris, "European Enlargement, Secularisation and Religious Republicisation in Central and Eastern Europe", *Religion, State and Society*, Cilt 37, Sayı 1-2, 2009, s. 81-97.

⁶⁶ Kamusal alanda yer alan dinî sembollerden bazıları şunlardır: Macar bayrağındaki beyaz renk, inancı simgelemektedir. Yoğun Türk karşıtı ifadelerin yer aldığı Macar Milli Marşı, "Tanrım, Macar halkını koru!" cümlesiyle başlamaktadır. 10.000 forintluk Macar banknotunun üzerinde Aziz Stephen'ın portresi yer almaktadır. Hristiyanlığın önemli ifadelerinden olan "Tanrım bana yardım et!" cümlesi isteğe bağlı olmak şartıyla yemin metinlerinde yer almaktadır.

⁶⁷ Reuters, "Sunday Closure could Deal New Blow to Hungary's Foreign Retailers", 2014, <http://www.reuters.com/article/2014/12/10/hungary-retailidUSL6N0TH1SM20141210>, (Erişim: 02.04.2015).

⁶⁸ [www.hvg.hu](http://hvg.hu), "Házasság, hittan: Erdő Péter nem értett egyet Semjénnel", 13 Eylül 2013, http://hvg.hu/itthon/20130913_Hazassag_hittan_Erdo_Peter_nem_ertett_egy, (Erişim: 05.05.2015).

SEKÜLERLEŞEN TOPLUMSAL ZEMİNDE
MACARİSTAN'DA DEVLET İLE KİLİSELERİN UZLAŞISI

hususunda Başbakan Orbán'ın çağrısına, Hükümet ortağı Macaristan Hristiyan Demokrat Partisi (KDNP) karşı çıkmıştır.⁶⁹

Macaristan'da sağ iktidar ile Kiliseler arasındaki görünür ittifak, kendi içerisinde soru işaretleri ve çatışmaya neden olabilecek potansiyeller barındırmaktadır.⁷⁰ İlk olarak, Hükümetin artan muhafazakâr söylemleri popülist bir çizgiye doğru evirilmektedir.⁷¹ Siyasi söylemlerin popülistleşmesi ve dinin siyasallaşması nedeniyle basına yansıyan ve Hükümeti hedef alan Kilise açıklamaları, ittifakın hassas ve kırılabilir yapısını ortaya çıkarmaktadır. İkinci olarak, dinin siyasete müdahil edilmesini istemeyen ve iktidar yanlısı olmayan geniş kitleler dikkate alındığında hâlihazırda 'ittifak' görüntüsü, toplumsal sekülerleşme ile mücadele eden Kiliseler için daha fazla meşruiyet kaybını ifade etmektedir. Bu ittifak izleniminin devamı, Kiliseler için rasyonel ve sürdürülebilir değildir. Ayrıca sağ siyasetin yasama gücünü kullanarak değiştirdiği Anayasa ve diğer bazı yasalar, eşitlik temelinde din ve vicdan özgürlüğünü sağlamanın aksine Kadim Kiliseleri öncülleştirerek diğer din ve cemaatler aleyhine siyasi ayrımcılık yaratmaktadır.⁷²

Din - siyaset ve toplum üçgeninde son zamanlarda gündem ve tartışma konusu olan aktör, kısa sürede güçlenip ülkenin üçüncü büyük partisi konumuna gelen Daha İyi Bir Macaristan Hareketidir (Jobbik).⁷³ Jobbik, ülkedeki Romanlar ve Yahudi Cemaatiyle olan polemik ve gerilimleri ile gündeme gelmektedir. Emperyal politikaları olduğunu iddia ettiği ABD, 'Siyonist' İsrail ve AB ile olan ilişkileri kesmeyi vadeden parti, son iki yıldır sistem içerisinde 'radikal olmayan/ana akım parti' görüntüsü vermek adına ve oy hesabıyla kısmi bir retorik değişime giderek popülistleşmektedir.⁷⁴ Radikal kimliğini inkâr eden parti; Yahudi Cemaatini hedef alan, sadakatsizlikle itham edip Macarlarla bir ve eşit görmeyen açıklamaları ve komplo teorileri ile ülkenin antisemitik aktörü olarak karşımıza

⁶⁹ www.bbj.hu, "KDNP does not Support 'Death Penalty'", 30 Nisan 2015, http://www.bbj.hu/politics/kdnp-not-supports-death-penalty_96794, (Erişim: 05.05.2015).

⁷⁰ Prof. Dr. András Máté-Tóth ile Budapeşte'de yapılan görüşme, 30 Mart 2015.

⁷¹ Egedy, *a.g.m.*, s. 52.

⁷² Renáta Uitz, "Freedom of Religion and Churches: Archaeology in a Constitutionmaking Assembly", *Constitution for a Disunited Nation*, (ed.) Gábor Attila Tóth, CEU Press, Budapest 2012, s. 197-236.

⁷³ 2006 yılında oyların %2,2'sini alan Parti, 2010 yılında oylarını %16,6'ya, 2014 yılındaki son seçimde ise %20,3'e çıkarmıştır. Parti programı ve detaylar için bkz. <http://www.jobbik.com/policies>, (Erişim: 20.05.2017).

⁷⁴ Dr. András Biró-Nagy ile Budapeşte'de yapılan görüşme, 28 Nisan 2015.

çıkılmaktadır.⁷⁵ Parti, bu katı milliyetçi ve aşırı sağ söylemleriyle hükümetin oy aldığı kitle için bir alternatif oluşturmakta ve kendi çizgisine kayması noktasında Hükümet üzerinde baskı yaratmaktadır.⁷⁶ Mevcut oy oranını korumak adına hükümetin göçmenler, AB ve Rusya ile olan ilişkilerde Jobbik'in söylemlerine yaklaştığı gözlemlenmektedir.⁷⁷

4. Macaristan'da Kiliselerin Özerk Faaliyet Alanları

Macaristan'da Kiliselerin en etkili olduğu kamu alanı eğitimidir. Kilise Kanunu ile Milli Eğitim Kanunu, eğitimin tüm kademesinde Kiliselere sivil ve dinî okullar açma yetkisi vermektedir. Macaristan, Kiliselere bağlı okulların yaygın olduğu bir ülkedir ve Tablo-2'de yer alan veriler, sayının giderek arttığını göstermektedir. 2001 yılında Kiliselere bağlı okulların sayısı 280 iken, bu sayı 2013 yılında 820'ye yükselmiştir. Kiliseler özellikle anaokulu, ilkokul ve ortaokul kademelerine yoğunlaşmaktadır. Ayrıca farklı Kiliselere bağlı çok sayıda kolej ve toplamda beş üniversite mevcuttur ve bu üniversiteler, teoloji alanı dışındaki fakülteleri de bünyesinde barındırmaktadır. Kiliselere ait okullarda, ülkedeki tüm öğrencilerin %7,4'lük dilimine tekabül eden toplam 155.690 öğrenci eğitim görmektedir.⁷⁸ Eleştiri konusu olan husus; dinî ve ideolojik olarak tarafsız olması gereken devletin, özellikle kırsal alanda kamuya ait okulların önemli bir kısmını Kiliselere devrederek giderlerini merkezi bütçeden karşılanmasıdır.⁷⁹

Tablo 2: Yıllara Göre Ülkede Kiliselere Bağlı Okulların Sayısı

	Anaokulu	İlkokul	Ortaokul	Meslek Liseleri	Müzik ve Sanat Okulları	Toplam
2001	86	144	111	22	15	380
2008	134	183	131	27	33	508
2013	212	300	204	51	53	820

⁷⁵ László Molnár, "Anti-Semitism in Hungary", *Jerusalem Centre for Public Affairs*, 2010, <http://jcpa.org/article/anti-semitism-in-hungary/>, (Erişim: 01.05.2015).

⁷⁶ Gergely Karácsony ve Dániel Róna, "The Secret of Jobbik: Reasons behind the Rise of the Hungarian Radical Right", *Journal of East European and Asian Studies*, Cilt 2, Sayı 1, 2011, s. 88.

⁷⁷ Dr. Dániel Róna ile Budapeşte'de yapılan görüşme, 27 Nisan 2015.

⁷⁸ Hámori ve Rosta, *a.g.m.*, s. 3.

⁷⁹ [www.helsinki.hu](http://helsinki.hu), "Disrespect for European Values in Hungary 2010-2014", 2014, http://helsinki.hu/wp-content/uploads/Disrespect_for_values-Nov2014.pdf, (Erişim: 24.03.2015).

SEKÜLERLEŞEN TOPLUMSAL ZEMİNDE
MACARİSTAN'DA DEVLET İLE KİLİSELERİN UZLAŞISI

Kaynak: The Ministry of Human Resources, “Statistical Yearbook of Education 2012/2013”, *Section of Statistics*, 2013, http://2010-2014.kormany.hu/download/c/93/21000/Oktat%C3%A1si_%C3%89vk%C3%B6nyv_2012.pdf, (Erişim: 10.05.2015).

Macaristan Anayasa Mahkemesi 1993 yılında, kamu fonksiyonu gördüğünü belirttiği bu okulların, devlet tarafından mali olarak desteklenmesini Anayasa'ya uygun bulmuştur.⁸⁰ Ülkede sağ iktidar ile seküler iktidarların algı farklılıkları en belirgin haliyle Kilise okullarının finansmanı ve din dersi öğretmenlerinin maaşları konularında ortaya çıkmıştır. 1990–94 yılındaki sağ Macar Demokratik Forumu (MDF) hükümeti döneminde din dersi öğretmenlerinin maaşları devlet tarafından ödenmiş, 1994-98 yıllarında başa gelen Horn Hükümeti bu uygulamayı kaldırmıştır. FIDESZ iktidara geldiğinde ise ilk uygulamaya geri dönmüş ve ödenekler arttırılmıştır.

Din görevlilerinin yetiştirilmesi ve ihtiyaç halinde tayini hususundaki görev ve yetki Kiliselere aittir. Anayasa Mahkemesi, 1993 yılında, tarafsızlık ilkesine ve devletin bu noktadaki pozitif sorumluluğuna referans vererek din derslerinin seçmeli olmasına hükmetmiştir.⁸¹ 2011 yılında yasada değişiklik yapılarak öğrencilerin din dersi ile etik dersi arasında tercih yapması usulü benimsenmiştir. Ordu, hastaneler ve hapishaneler, Kiliselerin faaliyet gösterdikleri diğer önemli kamu alanlarıdır. Savunma Bakanlığı, askerlerin dinî ibadetlerini yapmaları için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür. Yine bunun sonucunda Kiliselere öğretilerini yayma hakları çerçevesinde basın ve yayın alanında da geniş özgürlükler tanınmıştır. Son olarak, Hıristiyanlığın kutsal günleri ülkede resmi tatil günü olarak kabul edilmiştir.⁸²

Kiliselerin mali yapısı ve finansmanı, temel tartışma konularından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1997 yılına kadar otoriter rejimdeki gelenek devam ettirilmiş ve Kiliseler için Parlatmentonun onayladığı merkezi bütçeden pay ayrılmıştır. Horn Hükümeti döneminde, gönüllü mükelleflerin gelir vergilerinden %1'lik pay aktarılması usulüne geçilmiştir. Kiliseler iki nedenden ötürü, bu yeni düzenlemeye karşı çıkmıştır: İlk olarak Kiliseler, %1'lik vergi dilimi için STK'lar ile yarışmak zorunda olmalarını, devletin

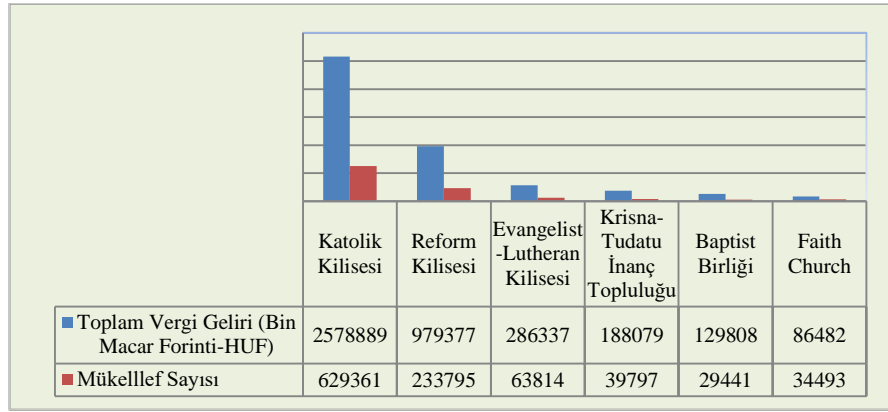
⁸⁰ The Constitutional Court of Hungary, *Decision 4/1993*.

⁸¹ The Constitutional Court of Hungary, *Decision 4/1993*.

⁸² Yahudi Cemaatinin, kutsal günlerinin Cemaat mensupları için tatil edilmesi yönündeki başvurusu, Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilmiştir.

tarafsızlığına aykırı olduğunu iddia etmiştir. İkinci olarak, vergi payını aktarmaları için halkı ikna edene kadar geçecek süredeki harcamaların finansmanı, Kiliseler için tereddütlere neden olmuştur.⁸³ Uluslararası boyut kazanan sorun Papa'ya kadar uzamış ve 1998 yılında Vatikan ile yenilenen Konkordato ile uzlaşma sağlanmıştır.⁸⁴ Yeni anlaşmayla Kiliseler ve STK'lar için ayrı yüzdelik dilimler belirlenmiş ve iki yıllık geçiş sürecinde hükümetin Kiliselere mali destek vermeye devam etmesi kararlaştırılmıştır.

Tablo 3: 2016 Yılı Verilerine Göre Kiliseye Kayıtlı Üye Sayısı ve Vergi Gelirleri



Kaynak: National Tax and Customs Administration, “Kimutatás a 2015. évi Szja 1%-ának a 2016”, 2017, http://www.nav.gov.hu/nav/szja1_1/egyhaziak_kiemelt_koltsegvetesi_eloira_nyzatok/Kozlemen_y_a_2016.html, (Erişim: 20.07.2017).

2016 yılı verilerine göre toplam 1,1 milyon mükelleften 4,6 milyon Macar forintli %1'lik vergi dilimi olarak Kiliselere aktarılmıştır. Kiliseler içerisinde en fazla payı Katolik, Reform ve Evanjelik-Lutheran Kilisesi almıştır (Tablo-3). Hükümet, Ulusal Destek Programı kapsamında Kiliselere aynı yıl 1,4 milyon forint hibe etmiştir. Kiliseler ayrıca AB hibelerinden ve toplum yararına geliştirilmiş programlar çerçevesinde devletten mali destek alma hakkına sahiptir. Kiliselere bağış mümkündür ve bağışta bulunan kişi ya

⁸³ Schanda, *Freedom of Religion and Minority Religions in Hungary*, s. 309-310.

⁸⁴ Antlaşma ile Kiliselerin eski rejim tarafından millileştirilmiş olan taşınmaz malları ve Kilise okullarının finansmanı hususundaki anlaşmazlıklar da çözülmüştür.

SEKÜLERLEŞEN TOPLUMSAL ZEMİNDE
MACARİSTAN'DA DEVLET İLE KİLİSELERİN UZLAŞISI

da işletme, vergi indiriminden yararlanmaktadır. Yasal güvence altına alınmış olan Kiliselerin özerkliği nedeniyle bütçe ve harcamaları devlet tarafından kontrol edilmemektedir.

Sonuç

Macaristan'da din ve devlet ilişkilerinin siyasi dönüşümden sonraki dinamiklerini disiplinler-arası yöntemle ve özelde Kadim Kiliselerin gözünden inceleyen bu çalışma-Budapeşte'deki din ve devlet ilişkilerinin karmaşık, istisnaların yoğun olduğu ve genellenemeyen dinamiklerini sergilemiştir. Bu durum Macaristan'ı kilise-devlet ilişkileri noktasında nevi şahsına münhasır bir örnek olarak karşımıza çıkarmaktadır. Buna rağmen en genel gözlem, dönüşümden sonra Kadim Kiliselerin özellikle kamusal alanda bu durumdan kazançlı çıkmış olduğudur. Anayasadaki din ve devlet işlerinin teorideki yasal ayrılığının aksine Kiliseler, bugün teoloji alanı dışındaki farklı kamusal alanlarda faaliyet göstermektedir. Kiliseler ile devletin birbirlerini çatışma ya da tehdit unsuru olarak algılamadığı ülkede ilişkiler katı çizgilerle ayrılmamış durumdadır. Bununla birlikte ilişkilerin yönü, boyutu ve sınırları konusunda ülkede oturmamış bir sistemin var olduğunu da not etmek gerekmektedir. Değişen yasal mevzuat ve devam eden siyasi tartışmalar bu durumun orta vadede süreceğinin sinyallerini vermektedir.

Macaristan'da sağ siyaset, muhafazakârlık ile popülizmi iç içe geçiren söylemlere sahip iktidar örneklerinden birisidir. "Kiliseler, muhafazakârlaşan siyasetin bir aracı mı yoksa Kiliselerin güçlenmesi için siyaset mi bir araç?" sorusunun cevabını bulmak zor. Hâlihazırda Kadim Kiliseler ile iktidarın ilişkileri bir birliktelik ve iş birliği hikâyesini andırmaktadır. Fakat bu durum, demokratik toplum geleneği ile insan hak ve özgürlükleri noktasında hem ulusal hem de uluslararası eleştirilere neden olmaktadır. Siyasetin ve günlük uygulamaların Kadim Kiliseler ile diğer Kilise ve gruplar arasında ayrımına neden olması, devletin 'tarafsızlığı' ve 'tüm inanç ve Kiliselere eşit muamelede bulunması' ilkeleri dikkate alındığında soru işaretlerini beraberinde getirmektedir.

Klasik kavram ve tanımlamaların açıklamakta zorlandığı, kafa karışıklıklarına neden olan din sosyolojisindeki yeni dinamikler; Tuna Nehri'nin, Kiliselerin aksi yönünde aktığını göstermektedir. Ülkede inanç ve ibadet bireyselleşip izafiyete uğrarken, Kiliseye bağlı ve örgütlü din modeli tarihte hiç olmadığı kadar sorgulanmaya başlanmıştır. Orta ve uzun vadede

ÖNDER CANVEREN

Kiliselerin toplumsal rolleri ve kabulleri, diğer AB ülkelerinde olduğu gibi daha sorunlu bir hal alacaktır. Din sosyolojisindeki dinamiklerle yüzleşmiş olan Kiliselerin, geliştireceği stratejilerin ne oranda başarılı olacağını öngörmek ise oldukça güçtür. Bununla beraber, devam eden tartışmalar ve ilişkileri kurumsallaştırma noktasındaki arayış, din-devlet ilişkileri açısından yakın zamanda farklı ve belki de yeni bir Macaristan ortaya çıkartabilir.

Bu makale, yakın dönemde Macaristan'daki din ve devlet ilişkilerinin genel çerçevesini verebilmek adına temelde Kadim Kiliseler üzerine yoğunlaşmış olmakla beraber, diğer din ve cemaatler açısından çifte standart ve ayrımcılık olarak tanımlanabilecek gözlem ve dinamiklere yeterince eğilememiştir. Bu amaçla yapılacak mukayeseli bir araştırma, literatüre önemli katkılar sağlayacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

BLUM, Paul Richard, "The Catholic Church in Hungary: A Case of Remodernisation?", *Religion, State and Society*, Cilt 27, Sayı 3-4, 1999, s. 315-326.

BOZÓKI, András, "Consolidation or Second Revolution? The Emergence of the New Right in Hungary", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Cilt 24, Sayı 2, 2008, s. 191-231.

BRAHAM, Randolph L., "The Christian Churches of Hungary and the Holocaust", *Yad Vashem Studies*, Cilt 29, 2001, s. 241-280.

ECKHART, Ferenc, *Macaristan Tarihi*, (çev.) İbrahim Kafesoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

EGEDY, Gergely, "Political Conservatism in Post-Communist Hungary", *Problems of Post-Communism*, Cilt 56, Sayı 3, 2009, s. 42-53.

ENYEDİ, Zsolt ve Joan O'Mahony, "Churches and the Consolidation of Democratic Culture: Difference and Convergence in the Czech Republic and Hungary", *Democratization*, Cilt 11, Sayı 4, 2004, s. 171-191.

SEKÜLERLEŞEN TOPLUMSAL ZEMİNDE
MACARİSTAN'DA DEVLET İLE KİLİSELERİN UZLAŞISI

ENYEDİ, Zsolt, “The Contested Politics of Positive Neutrality in Hungary”, *West European Politics*, Cilt 26, Sayı 1, 2003, s. 157-176.

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, “Case of Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary”, (Application nos. 70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 and 56581/12), 2014,
[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-142196#{"itemid":\["001-142196"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-142196#{) (Erişim: 12.03.2015).

EUROPEAN VALUES SURVEY, “Hungary, Religion and Morale”, *GESIS*, 2008,
http://zacat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zacat.gesis.org/obj/fs_tudy/ZA4772, (Erişim: 17.04.2015).

EUROSTAT, “Marriage and Divorce Statistics”, 2017,
http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriage_and_divorce_statistics, (Erişim: 20.07.2017).

EVANGELIKUS.HU, “Prayer for Ukraine”, 13 Mart 2014,
<http://www.evangelikus.hu/english/prayer-ukraine?language=en>, (Erişim: 12.04.2015).

FAITH CHURCH HUNGARY, “Official Webpage”, 2015,
<http://www.faithchurchhungary.com/>, (Erişim: 01.04.2015).

FAZEKAS, Csaba, “The Dawn of Political Catholicism in Hungary, 1844-1848”, *Hungarian Studies*, Cilt 1, 1998/99, s. 13-26.

GAUTIER, Mary L., “Church Elites and the Restoration of Civil Society in the Communist Societies of Central Europe”, *Journal of Church and State*, Cilt 40, Sayı 2, 1998, s. 289-317.

HÁMORÍ, Ádám ve Gergely Rosta, “Youth, Religion, Socialization. Changes in Youth Religiosity and its Relationship to Denominational Education in Hungary”, *Hungarian Educational Research Journal*, Cilt 4, Sayı 3, 2013, ss. 1-16.

ÖNDER CANVEREN

HERBERT, David ve Max Fris, “European Enlargement, Secularisation and Religious Re-publicisation in Central and Eastern Europe”, *Religion, State and Society*, Cilt 37, Sayı 1-2, 2009, s. 81-97.

HOLY FAMILY TRADITIONAL ROMAN CATHOLIC CHURCH, “Fifth Sunday after Eastern”, 2013,
<http://www.chapeloftheholymfamily.org/uploads/7/6/7/1/7671717/5-5-13.pdf>,
(Erişim: 18.03.2015).

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100206.TV, (Erişim: 15.05.2017).

<http://www.jobvik.com/policies>, (Erişim: 20.05.2017).

HUNGARIAN CENTRAL STATISTICAL OFFICE, “Population, Vital Events (1949-)”, 2013,
http://www.ksh.hu/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/xls/1_1ie.xls, (Erişim: 12.03.2015).

JANOS, Andrew C., *The Politics of Backwardness in Hungary 1825-1945*, Princeton University Press, New Jersey 1982.

KARÁCSONY, Gergely ve Dániel Róna, “The Secret of Jobvik: Reasons behind the Rise of the Hungarian Radical Right”, *Journal of East European and Asian Studies*, Cilt 2, Sayı 1, 2011, s. 61-92.

KELLER, Tamás, “Hungary on the World Values Map”, *Review of Sociology*, Cilt 20, Sayı 1, 2010, s. 27-51.

KISS, Csilla, “The Misuses of Manipulation: The Failure of Transitional Justice in post-Communist Hungary”, *Europe-Asia Studies*, Cilt 58, Sayı 6, 2006, s. 925-940.

KNUTSEN, Oddbjørn, “Social Structure, Social Coalitions and Party Choice in Hungary”, *Communist and Post-Communist Studies*, Cilt 46, 2013, s. 25-38.

KORKUT, Umut, *Liberalization Challenges in Hungary: Elitism, Progressivism and Populism*, Palgrave Macmillan, New York 2012.

SEKÜLERLEŞEN TOPLUMSAL ZEMİNDE
MACARİSTAN'DA DEVLET İLE KİLİSELERİN UZLAŞISI

LÁSZLÓ, Péter, *Hungary's Long Nineteenth Century: Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective*, Leiden & Boston, Brill 2012.

LEGISLATIONONLINE.ORG, “Act C of 2011”, 2011, http://www.legislationonline.org/download/action/download/id/3610/file/Hungarian_Act_C_on_Freedom_of_Religion_adopted_12.07.2011_en.pdf, (Erişim: 07.04.2015).

LİPPÉNYI, Zoltán, ve diğerleri, “Economic Voting in Hungary, 1998-2008”, *Electoral Studies*, Cilt 32, Sayı 4, 2013, s. 838-851.

MARTONYI, János, “Europe, Central Europe and Hungary: 2014, a Year of Anniversaries”, *Europe-Asia Studies*, Cilt 66, Sayı 3, 2014, s. 359-363.

MOLNÁR, László, “Anti-Semitism in Hungary”, *Jerusalem Centre for Public Affairs*, 2010, <http://jcpa.org/article/anti-semitism-in-hungary/>, (Erişim: 01.05.2015).

OECD, “Health at Glance: Europe 2014, Suicide”, 2014, http://ec.europa.eu/health/reports/docs/health_glance_2014_en.pdf, (Erişim: 05.03.2015).

OFFICE OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC, “The Fundamental Law of Hungary”, *National Symbols*, 2015, http://www.keh.hu/the_fundamental_law/1536The_fundamental_law_of_Hungary*&pnr=5, (Erişim: 17.03.2015).

POLITICS.HU, “Quotable: Viktor Orbán on European Secularism”, 2013, <http://www.politics.hu/20130428/quotable-viktor-orban-on-european-secularism/>, (Erişim: 17.03. 2015).

RAMET, Sabrina P., “Religion and Politics in Post-Socialist Central and Southeastern Europe: An Introduction”, *Religion and Politics in Post-Socialist Central and Southeastern Europe: Challenges since 1989*, (ed.) Sabrina P. Ramet, Palgrave Macmillan, London 2014, s. 1-24.

REFORMED CHURCH IN HUNGARY, “Closing Statement of the Second European Synod Meeting”, 4 Şubat 2015,

ÖNDER CANVEREN

<http://reformatus.hu/mutat/closing-statement-of-the-second-european-synod-meeting/>, (Erişim: 13.04.2015).

_____, “Annual Report 2013”, 2013, <http://www.youblisher.com/p/970141-Annual-Report-2013/>, (Erişim: 12.04.2015).

_____, “Closing Statement of the Second European Synod Meeting”, 2015, <http://reformatus.hu/mutat/closing-statement-of-the-second-european-synod-meeting/>, (Erişim: 13.04.2015).

_____, “Roma Strategy”, 2013/14, <http://reformatus.hu/letoltetek/545/>, (Erişim: 13.04.2015).

REUTERS, “Sunday Closure could Deal New Blow to Hungary’s Foreign Retailers”, 2014, <http://www.reuters.com/article/2014/12/10/hungary-retailidUSL6N0TH1SM20141210>, (Erişim: 02.04.2015).

RICHARDSON, James T. ve Marat S. Shterin, “Constitutional Courts in Postcommunist Russia and Hungary: How do They Treat Religion?”, *Religion, State and Society*, Cilt 36, Sayı 3, 2008, ss. 251-267.

ROSTA, Gergely, “Religiosity and Political Values in Central and Eastern Europe”, *Transformations of Religiosity: Religion and Religiosity in Eastern Europe 1989-2010*, (eds). Gert Pickel ve Kornelia Sammet, Springer VS, Wiesbaden 2012, s. 95-110.

SCHANDA, Balázs, “Freedom of Religion and Minority Religions in Hungary”, *Social Justice Research*, Cilt 12, Sayı 4, 1999, ss. 297-313.

_____, “Religion and State in the Candidate Countries to the European Union: Issues concerning Religion and State in Hungary”, *Sociology of Religion*, Cilt 4, Sayı 3, 2003, s. 333-348.

_____, “The Freedom of Religious Association in Hungary: Recent Developments”, *Religion and Human Rights*, Cilt 8, Sayı 1, 2013, ss. 65-75.

SCHWEITZER, Gábor, “Responses in Hungarian Constitutional Theory and the so-called anti-Jewish Laws (1938-1943)”, *Journal on European History of Law*, Cilt 2, 2014, s. 67-72.

SEKÜLERLEŞEN TOPLUMSAL ZEMİNDE
MACARİSTAN'DA DEVLET İLE KİLİSELERİN UZLAŞISI

THE CONSTITUTIONAL COURT OF HUNGARY, “Decision 4/1993 on the Restitution of Church Property”, 12 Şubat 1994, http://www.mkab.hu/letoltesek/en_0004_1993.pdf, (Erişim: 01.03. 2015).

_____, “Decision 6/2013 on the Constitutionality of the Act on Churches”, 1 Mart 2013, [http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/hun/hun-2013-1-004?fn=document-frameset.htm&f=templates\\$g=\\$uq=\\$x=\\$up=1\\$force=5381](http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/hun/hun-2013-1-004?fn=document-frameset.htm&f=templates$g=$uq=$x=$up=1$force=5381), (Erişim: 17.03.2015).

TÓTH, Gábor Attila, “Unequal Protection: Historical Churches and Roma People in the Hungarian Constitutional Jurisprudence”, *Acta Juridica Hungarica*, Cilt 51, Sayı 2, 2010, s. 122-135.

TÖRÖK, Péter, *Hungarian Church-State Relations: A Socio-Historical Analysis*, Hungarian Institute for Sociologie of Religion, Budapest 2003.

UITZ, Renáta, “Freedom of Religion and Churches: Archaeology in a Constitutionmaking Assembly”, *Constitution for a Disunited Nation*, (ed.) Gábor Attila Tóth, CEU Press, Budapest 2012, s. 197-236.

UNGVÁRY, Krisztián, “The Kádár Regime and the Subduing of the Roman Catholic Hierarchy”, *Religion and Politics in Post-Socialist Central and Southeastern Europe: Challenges since 1989*, (ed.) Sabrina P. Ramet, Palgrave Macmillan, New York 2014, s. 86-114.

VENICE COMMISSION, “Opinion on Act CCVI of 2011 on the Right to Freedom of Conscience and Religion and the Legal Status of Churches, Denominations and Religious Communities of Hungary”, *Opinion 664/2012*, 19 Mart 2012, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2012\)004-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2012)004-e), (Erişim: 02.05.2015).

VOICU, Mălina, “Religiosity and Nationalism in Post-Communist Societies: A Longitudinal Approach”, *Studia Sociologia*, Cilt 2, Sayı 2, 2012, s. 123-138.

ÖNDER CANVEREN

www.bbj.hu, “KDNP does not Support ‘Death Penalty’”, 30 Nisan 2015, http://www.bbj.hu/politics/kdnp-not-supports-death-penalty_96794, (Erişim: 05.05.2015).

www.catholicculture.org, “Cardinal Peter Erdo on the Church in Hungary”, 2005, <http://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?id=6651>, (Erişim: 12.04.2015).

www.helsinki.hu, “Disrespect for European Values in Hungary 2010-2014”, 2014, http://helsinki.hu/wp-content/uploads/Disrespect_for_values-Nov2014.pdf, (Erişim: 24.03.2015).

www.hvg.hu, “Házasság, hittan: Erdő Péter nem értett egyet Semjénnel”, 13 Eylül 2013, http://hvg.hu/itthon/20130913_Hazassag_hittan_Erdo_Peter_nem_ertett_egy, (Erişim: 05.05.2015).

ZUCKERMAN, Phil, “Atheism: Contemporary Rates and Patterns”, *The Cambridge Companion to Atheism*, (ed.) Michael Martin, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 47-68.

Mülakatlar:

András Bíró-Nagy (Dr.) ile Budapeşte’de yapılan görüşme, 28 Nisan 2015.

András Máté-Tóth (Prof. Dr.) ile Budapeşte’de yapılan görüşme, 30 Mart 2015.

Dániel Róna (Dr.) ile Budapeşte’de yapılan görüşme, 27 Nisan 2015.

Gábor Schweitzer (Doç. Dr.) ile Budapeşte’de yapılan görüşme, 26 Mart 2015.

Rita Hegedűs (Doç. Dr.) ile Budapeřte’de yapılan görüřme, 20 Nisan 2015.

Tibor Klestenitz (Prof. Dr.) ile Budapeşte’de yapılan görüşme, 5 Mayıs 2015.

Zoltán Balázs (Prof. Dr.) ile Budapeşte’de yapılan görüşme, 29 Nisan 2015.

Zoltán Kmetty (Dr.) ile Budapeşte’de yapılan görüşme, 5 Mayıs 2015.